

L. N. Tolsztoj történetiszemlélete

„Tolsztoj Leó már a jobbágyság idején fel-
ünt, mint nagy művész. Zseniális műveinek so-
rozatában — amelyeket több mint fél évszázados
irodalmi tevékenysége folyamán alkotott — fő-
leg a régi, a forradalomelőtti Oroszország, a
falu, a földesurak és a parasztok Oroszországot
mutatta be, amely 1861 után is félféudális ma-
radt. Oroszország történelmi életének ezt a kor-
szakát ábrázolva, Tolsztoj Leó olyan nagy kér-
désekkel vetett fel, olyan magas művészi szín-
vonalra emelkedett, hogy művei a világirodalom
művészi alkotásainak élvonalába tartoznak. A
forradalom előkészítésének időszaka egy olyan
országban, amelyre a hübériség nyomása nehe-
zedett, hatalmas lépést jelentett az emberiség
művészi fejlődése szempontjából, — mert Tolsztoj
lángesze világította meg ezt a korszakot.“

V. I. LENIN

Mint a címből is látszik e dolgozat tárgya nem lehet Tolsztoj
egész munkásságának értékelése — hisz ez már megtörtént — csak
az író ellentmondásainak és ideológiai tévelygéseinek egyikét
igyekszik közelebbről megvilágítani és részletesen elemezni. Világos
azonban az is, hogy helytelen történetiszemlélete nem független jelen-
ség s nem választható el Tolsztoj egyéb ideológiai tévelygéseitől,
hanem azokkal közös talajból fakad azokkal szoros összefüg-
gésben van. Ezért a dolgozatban gyakran utalunk Tolsztoj egyéb
tévelygéseire is s legfőbb célunk az lesz, hogy ezeket a kapcsolatokat
és összefüggéseket felfedjük és megmagyarázzuk.

I.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg, mennyiben helytelen Tolsztoj
felfogása a történelemtől. Legfőbb hibája az egyéniség történelmi
szerepének felfogásában van. Míg a tömegek szerepét — mint törté-
nelem — alakító tényezőjét — többé-kevésbé helyesen látja, az
egyéniesség szerepét teljesen félreismeri, ami főleg a „Háború és béke“
c. regényében nyilvánul meg. Történetiszemléletét a regény egyes
részleteiben nyíltan, elmefuttatás formájában is kimondja, de gyar-
korlatában, művészi ábrázolásában is követi és megvalósítja — főleg
Kutuzov és Napoleon ábrázolásában.

Többé-kevésbé helyesen látja, hogy egy-egy ütközet kimenetele milyen nagymértékben függ a hadsereget alkotó tömegek szellemétől, hangulatától. Ezenkívül egészen helyesen különbözteti meg az igazságos és igazságtalan háborúkat. Két háborút mutat be Tolsztoj a regényben — kétféleképpen. Az egyik háború (az 1805—1807-es schönggrabeni, illetve austerlitz-i ütközet) I. Sándor orosz cár és Ferenc osztrák császár Napoleon elleni szövetségének következménye. Az orosz nép számára a cár szövetsége érthetetlen; megfoghatatlan számukra, miért kell nekik hazájuktól több kilométerre békés embereket öldökölniök, mikor ők is legszívesebben otthon volnának. Ez a háború tehát igazságtalan — a nép számára érthetetlen, a hadsereg szelleme ennél fogva nem megfelelő arra, hogy egy csatát győzelmesen megvívjon. Amikor a két háborút összehasonlítja, megállapítja, hogy elég volt egy kósza hír a csatavesztésről s a csatát valóban el is veszítették. Andrej Bolkonszkij, a regény legrokonszenvesebb nemesi alakja, aki szintén résztvett a külföldi háborúban, ezeket mondja róla: „Miért veszítettük el az austerlitz-i csatát? Alig veszítettünk több embert, mint a franciák, de nagyon hamar kezdtük hangoztatni, hogy elvesztettük a csatát s csakugyan el is veszítettük. Ezt pedig azért mondtuk, mert ott nem volt miért verekednünk: minél előbb ott szerettük volna hagyni a harcot.”¹ Egészen másképp folyik már a borodinói ütközet. Ebben az ütközetben minden orosz katona tudatában van annak, hogy hazáját, nemzeti függetlenségét védi s ebben az önvédelmi harcban az orosz katonák, a nép fiai páratlan hősiességről tesznek bizonyosságot. Ugyancsak ez a szellem segíti az orosz hadsereget könnyű győzelmekhez a szétszóródott francia hadsereg üldözése idején is. Azonban már a hadsereg szellemét is túlértékeli Tolsztoj, vagyis helyesebben ezzel is a nagy történelmi egyéniségek érdemeit igyekszik kisebbiteni s a hadsereg szellemét a nagy egyéniségek szerepének rovására értékeli magasra.

Amikor Andrej Bolkonszkij a borodinói csata eshetőségeiről beszél ezeket mondja Pierre Bezuchovnak: „... ha a vezérkarok rendelkezéseitől függne valami, én is ott volnék és intézkednék... a siker sohasem függött és sohase is fog függni az állásoktól, a fegyverzettől és a katonák számától... hanem attól az érzéstől, amely bennem van, ő benne van — mondotta s Timochinra mutatott — s minden katonában“. S másutt: „Akikkel ma a hadállásokat körüljártuk, nem tudják befolyásolni a harc menetét, sőt inkább csak zavarják.“² Tolsztoj azonban ezzel sem tud minden történelmi eseményt megmagyarázni, vagyis a hadsereg szelleme csak egy már elindult történelmi esemény egy-egy epizódját befolyásolja. Őt azonban az is érdekli, hogy mi idéz elő, mi indít el egy hadjáratot, mi mozgatja általában a történelmet. A VI. kötetben felsorolja és megcáfolja az összes véletleneket, amelyekkel a régi történetírók igyekeztek Napoleon oroszországi hadjáratát megmagyarázni (kivéve az igazi, objektív gazdasági és társadalmi okokat).

¹ Tolsztoj: Háború és béke, VII. k. 140. old. (Guttenberg könyvkiadó vállalat Bp. Borkáló Sándor fordítása).

² I. m. VII. k. 140—41. old.

Mindezekután felveti a kérdést: mi hát ezeknek az oka és magyarázata? A következőképpen felel: „A fatalizmus mellőzhetetlen a történelemben, ha meg akarjuk magyarázni, az észszerűtlen jelenségeket (vagyis azokat, amelyek észszerűségét nem tudjuk felfogni).“¹

Ezzel kimondtuk Tolsztoj történetiszemléletének lényegét. A történelmi események tehát fatálisan következnek be s ezért nincs rá befolyása az ú. n. nagy egyéniségeknek s végeredményben a népi tömegeknek is csak a már elindított, az eleve elrendelt események léfolyásában van némi szerepük.

II.

Vizsgáljuk meg mármost, hogyan alkalmazza ezeket az elveket Tolsztoj ábrázoló művészetében. Itt elsősorban Kutuzov és Napoleon alakjairól lehet szó. Mindjárt kezdetben megjegyezhetjük, hogy a két egyéniség ellentétes beállítása — rokonszenves, illetve ellenszenves — szintén abból a felfogásból következik, amely szerint Tolsztoj az egyéniség történelmi szerepét tagadja.

Kutuzov legfőbb jellemvonása a kényelmesség, nyugodtság, vagy Tolsztoj szavaival: „... habozó... a türelem és az idő a jelmondata... a **határozott cselekedetek ellensége**...“ Van ezenkívül Kutuzovnak még egy igen fontos jellemvonása — mégpedig, hogy céljai és törekvései azonosak a nép, a nemzet törekvéseivel. „Azt a rendkívüli erőt, amelynek segítségével oly biztosan tudott a lejátszódó események jelentőségébe bepillantani, a nemzeti érzés forrásából merítette, amelyeket a maga tisztaságában és erejében hordozott magában.“² Mint látjuk, Tolsztoj e jellemzésének második része helyes. Felfogta Kutuzov a nemzet érdekeit, magáévá tette annak törekvéseit s ennek tudatában óriási súlyú és jelentőségű eseményeknek lehetett fontos tényezője. Nagy hadvezér, a nemzet vágyainak és törekvéseinek kifejezője, sőt megvalósítója is. Hogy ebben látja legfőbb erejét Kutuzovnak, az helyes, de ha megvizsgáljuk részletesebben Kutuzov jellemvonásait, akkor azt vesszük észre, hogy Tolsztoj szerint meglehetősen passzív figurája e nagy történelmi eseménynek. Sőt ennek maga Kutuzov tudatában is van s Tolsztoj szerint ez a legfőbb pozitívuma jellemének. Napoleon pedig, ezzel ellentétben, azért neveltséges és öntelt figura, mert az események egyedüli — szuverén — irányítójának tartja magát, holott Tolsztoj szerint ő is csak olyan passzív báb, mint akár Kutuzov, vagy I. Alekszandár cár és a többi; a neveltséges dolog csak az ő önteltsége, vagyis hogy jelentőségének, illetve jelentéktelenségének nincsen tudatában.

Az elmondottak szemelőtt tartásával vizsgáljuk meg a mű alapján: mi lehet ezek szerint egy nagy történelmi egyéniség szerepe, ha a történelmi események a fatális eleve-elrendelt módon, illetve sorrendben következnek be? Vizsgáljuk meg a Tolsztoj szerint ideális hadvezér ténykedését egy nagy csata, a borodínó-mezei csata idején. „Nem intézkedett — olvashatjuk — s csak beleegyezett, vagy nem az eleje terjesztett javaslatokba. Helyes, helyes, tedd meg — volt a

¹ I. m. VI. k. 229. old.

² X. k. 273. old.

válasz a különböző előterjesztésekre . . . vagy: nem, kell, inkább várjunk, mondogatta.“¹

Így viselkedik tehát, így tevékenykedik az ideális hadvezér Tolsztoj szerint a sorsdöntő csatákban: nem „zavarja“ az események eleve elrendelt folyását. Kutuzov tehát ebben az esetben Tolsztoj felfogásának megfelelően járt el. Tudta, hogy az események, az ütközetek kimenetele nem tőle függ, „hanem attól a megfoghatatlan erőtől, amelyet a katonaság lelkének nevezünk s ő figyelte ezt az erőt s amennyiben tőle függött, kormányozta, irányította is“.²

Napoleon azonban azt hiszi magáról, hogy egyes történelmi eseményeknek ő szuverén irányítója, Tolsztoj szerint ezért önelégült, öntelt ami minden szavában, minden mozdulatában megnyilvánul. Napoleon tehát azt képzei, hogy ő fontos tényezője a történelemnek s annál neveltségesebb, mondhatnánk az, hogy a borodinói ütközetben ő sem tehet többet, mint Kutuzov, hisz a jelentések, amelyeket kap nem pontosak, a csatateret nem látja tisztán a füstben. Egyszerűen nem ura a helyzetnek. „Nem vethetett véget annak az öldöklésnek, mely szemei előtt s körülötte végbement s amelyről azt hitték, hogy ő vezette s az ő akaratától függött“.³

„Az ú. n. nagyemberek — mondja ki végül Tolsztoj az elméletet — a történelmi események címlapjai, akik nevet adnak az eseményeknek s mint a címlapoknak, nekik is semmi közük az eseményekhez. Noha azt hiszik, hogy saját akaratukból cselekszenek, mégis történelmi értelemben véve egyetlen egy cselekedetük sem önkényes, mert a történelem fejlődésével van kapcsolatban s öröktől fogva előre ki van jelölve“.⁴

III.

Tolsztoj felfogása u. i. helyes, ameddig a tömegek szerepét értékeli a történelemben és szembefordul azokkal az elvekkel, melyek szerint a történelem nem egyéb, mint a nagyemberek története, királyok, hadvezérek stb. története. A fürdővízzel azonban ő is kiönti a csecsemőt is s a másik végletbe esik. A nagy egyéniségeket minden jelentőségétől megfosztja s az események címlapjává degradálja őket, akiknek semmi közük az eseményekhez s ezekre semmi befolyásuk nincs.

A nagyemberek cselekedetei valóban nem önkényesek teljes mértékben, meghatározzák azokat a történelmi fejlődés szükségletei, de nem valami kinyilatkoztatás, mint azt Tolsztoj hiszi, hanem mint Plechanov mondja — a „gazdasági viszonyok többé vagy kevésbé lassú változása időszakonként annak a szükségessége elé állítja a társadalmat, hogy intézményeit többé, vagy kevésbé gyorsan átalakítsa“. Tehát a gazdasági, társadalmi élet fejlődése következtében felmerült kérdések megoldásában van szerepe a nagyembereknek. Magát a problémát azonban a társadalom gazdasági életének fejlődése veti fel, de ugyanakkor meg is teremti azt az egyéni-

¹ I. m. VIII. k. 191. old.

² U. o.

³ I. m. VIII. k. 190. old.

⁴ I. m. VI. k. 234. old.

seget, aki ezt a kérdést megoldja. Plechanov pl. Napoleon szerepét tisztázva bebizonyítja, hogy Napoleonhoz hasonló egyéniség több is volt akkor a francia hadseregben s, ha nem Napoleon, akkor más végezte volna el ugyanazokat a feladatokat. Igaz, hogy az eseményeknek bizonyos mértékig más arculatuk lett volna, nem lehetett volna azonban más az irányuk. A francia burzsoázia u. i. nyugalomra, biztonságra, rendre áhítozott, hogy kereskedhessen és termelhessen s ehhez „jó kardra“ volt szüksége. Miután azonban ezt a szerepet eljátszotta, nem volt rá tovább szükség, hanem a burzsoázia békés uralma, a bankárok uralma következett. Lehetséges — folytatja Plechanov —, hogy ha Napoleonnál tehetségtelebb diktátor töltötte volna be a „jókard“ szerepét, talán rövidebb lett volna az uralma és Lajos Fülöp nem 1830-ban, hanem már 1825-ben, vagy 20-ban került volna a trónra. Lehet, hogy ilyen eltérések bizonyos mértékben befolyásolták volna Európa gazdasági helyzetét, későbbi gazdasági és politikai fejlődésének ütemét, de irányát semmi esetre sem változtathatták volna meg. — „... a forradalmi mozgalom végleges kimenetele mégis semmi esetre sem lett volna ellentétes a tényleges kimenetellel.“¹ A nagy egyéniségek tehát befolyásolhatják a társadalom sorsát, gazdasági és politikai életének fejlődését, de ennek a befolyásnak mértékét és lehetőségeit is mindig a társadalom gazdasági élete szabja meg. A nagy egyéniségeknek a gazdasági és társadalmi élet fejlődése következtében felmerülő és megoldásra váró kérdésekben, ezek megoldásában van szerepük, vagy Plechanov szerint: „Nagyembereknek éppen azokat nevezik, akik a többieknél inkább segítik elő a feladatok megoldását“.² Ez az egyéniség történelmi szerepének helyes, marxista megfogalmazása s ennek fényében talán egészen világos Tolsztoj tévedése s most már csak ennek gyökereire, társadalmi alapjaira kell rámutatnunk, hogy a probléma teljesen világos legyen.

IV.

Ha Tolsztoj elemzett tévedését meg akarjuk magyarázni, akkor Leninre kell hivatkoznunk, aki Tolsztoj értékelésének helyes szempontjaira először mutatott rá „az orosz forradalom tükrének“ nevezve. Maga Lenin is látja, hogy furcsán hangzik, amikor Tolsztoj az orosz forradalom tükrének nevezi — azt az író, aki, tudvalevő, igen távol állt az oroszországi forradalomtól. Mindjárt maga veti fel a kérdést: „Vajjon tükörnek nevezhetjük-e azt, ami nyilvánvalóan helytelenül tükrözi a jelenségeket?“ Ezután elemezve Tolsztoj belső ellentmondásait és az oroszországi gazdasági-politikai helyzet ellentmondásait, megállapítja, hogy azok nem véletlenek, hanem Tolsztoj ellentmondásai „annak az ellentmondásos helyzetnek tükröződései, amelyben az orosz élet a XIX. század utolsó harmadában folyik“.³

¹ Plechanov: A személyiség történelmi szerepének kérdéséhez 35. oldal

² I. m. 45. old.

³ Lenin: L. Tolsztoj az orosz forradalom tükré — Lenin az irodalomról, 87. old.

Hogy ezt az ellentmondásos helyzetet csak röviden is bemutassuk, tudnunk kell, hogy a „Háború és béke“-t Tolsztoj 1864 és 69 között írta. Tehát alig néhány évvel az 1861-es reformok után, amelyeknek a polgári haladás előfeltételeit kellett volna megteremteniök, amelyek azonban csak félmegoldásokat jelentettek s a jobbágy-nemesi viszonyon a valóságban nem igen változtattak. A sorozatos parasztfelkelések továbbra is állandóan napirenden tartották a parasztkérdést, amely ezután is a közélet érdeklődésének középpontjában marad. Ehhez járul még, hogy a kapitalizmus ebben a felemás helyzetben is fejlődésnek indul s a falu védtelen prédája lesz az uzoratóké és az állam kizsákmányolásának. Tolsztoj ellentmondásainak megértéséhez kétségtelenül erről az oldalról kell közelednünk. Tudnunk kell, hogyan reagál a parasztság a kapitalizmus betörésére, melynek következtében rohamosan rombolódik szét évszázadok óta változatlan patriárchális paraszti életformája s egyik napról a másikra koldussá lesz. A parasztságnak ezt a hangulatát, a kapitalizmus rombolása ellen való kétségbeesett tiltakozását fejezi ki Tolsztoj a polgári forradalmat megelőző időben. „Tolsztoj eredeti — állapítja meg Lenin — mert felfogásával, mely egészben véve helytelen, forradalmunknak, mint paraszti burzsoá forradalomnak sajátosságait fejezi ki“¹

Az évszázados feudális elnyomás meggyűlöltette a parasztokkal az urakat s ezt a gyűlöletet még fokozta a reformok utáni rohamos pusztulásuk. A parasztság tudta, hogy a meglévő rendet le kell rombolni és valami kisparaszti államról ábrándozott, amelyben nem lennének földesurak, csak egyenjogú kisparasztok. Azonban ezek az elképzelések igen határozatlanok és ködösek voltak s még ennél bizonytalanabb volt előttük az út, amelyen ide eljuthattak volna. Ezért igen kicsiny volt azoknak a parasztoknak a száma, akik harcoltak az önkényuralom ellen. A parasztság óriási többsége kérvényeket írogatott, könyörgött és hajlongott a földesurak előtt, mint ahogy azt Tolsztoj is hirdette. (Tolsztoj u. i. mint legfőbb erkölcsi törvényt a biblia következő tételét hirdette: „Ne állj ellen a gonoszoknak“ — „ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrel“). Ezek után világos és érthető Leninnek ez a megállapítása: „Tolsztoj eszméi tükröződései az orosz paraszti forradalom gyöngeségeinek és hiányosságainak, valamint az orosz patriárchális falu és „parasztagazda“ beidegződött gyávaságának“.²

Itt kell keresnünk Tolsztoj ideológiai tévelygéseinek gyökereit, az orosz falu, helyesebben a patriárchális orosz parasztság gondolkodásmódjában. Itt leljük magyarázatát végső fokon Tolsztoj helytelen történetiszemléletének is. Az annyiszor becsapott és félrevezetett orosz paraszt már senkiben sem hisz, saját erejében pedig a legkevésbé. Életideálja a sorsába való beletörődés — amit isten rendelt. Ezt a „Háború és béke“ egyik legeredetibb parasztfigurájában látjuk — Pláton Kárátájevben. Ezért menekül valami határozatlan passzívításba, miszerint a társadalom sorsnak intését az urakra, vagy az istenre bízta. A történelmi események eleve-

¹ Lenin: I. m. 88. old.

² I. m. 89. old.

elrendeltségéről táplált nézeteit, vagyis a fatális történetfelfogást tehát, mint látjuk Tolsztoj készen találta a patriárchális parasztságnál, ahova a városi életből való menekülése közben jut el, belátva a nemesi életforma csődjét s új életuralmat keresve a nemesség számára. Tolsztoj fatális történetfelfogása tehát a patriárchális orosz parasztság életfelfogásának, vagyis tehetetlenségének, tájékozatlanságának és határozatlanságának tükröződése. Ugyancsak a parasztságnál találta meg az antikapitalizmust, a kapitalizmus gyűlöletét is, melynek tükröződése Napoleon ábrázolásában található meg. Napoleonban a kapitalista civilizáció-szülte individualista, egoista embert látta s — irtózva a kapitalizmustól — minden eszközt megragad, hogy Napoleon vitathatatlan nagyságát, kiváló hadvezéri képességeit és világtörténelmi szerepét lekicsinyelje.

Az elmondottakat összegezve, megállapíthatjuk végül, hogy Tolsztoj történeteszemlélete helyesen száll szembe a monista történetfelfogással és helyesen hangsúlyozza ezzel szemben a tömegek történelmi szerepét. Helytelen azonban, hogy a nagyemberek szerepét szinte nullával teszi egyenlővé s az isteni kinyilatkoztatás, az isteni eleve-elrendelés hatáskörébe utalja a történelem alakulását.

Juhász Géza